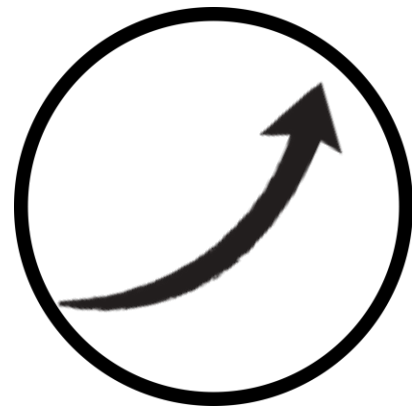

FÖREGÅNGARE:

ANDERS
CHYDENIUS

Porträtt av
Anders Chydenius,
Per Fjellström,
1776, olja,
Karleby kyrkliga
samfällighet. Bild:
K.H.Renlunds
museum.

“

INGEN BÖR DERFÖRE WARA DEN ANDRAS
HERRE, INGEN DEN ANDRAS TRÄL: ALLA
ÄGA LIKA RÄTT, ALLA LIKA FÖRETRÄDE.

”

Anders Chydenius

Anders Chydenius var präst, politiker och upplysningstänkare. Han anses vara den nordiska liberalismens fader och en betydelsefull ekonom. Han förespråkade demokrati och näringsfrihet och försvarade även uttrycks- och trosfrihet samt arbetarrättigheter. Till hans viktigaste politiska bedrifter hör stapelrätten för de österbottniska städerna och världens första pressfrihetslag. Chydenius utmärkte sig också som läkare med krävande kirurgiska åtgärder samt som uppfinnare och utvecklare av jordbruket.

“

NÄST GUD HAR JAG AT TACKA EN ÖM FADER
EIJ ALLENAST FÖR LIFWET OCH DES
UPPEHÄLLE I MIN BARN- OCH UNGDOM, DET
GIFWA DE FLÄSTA FÖRÄLDRAR ÅT SINA BARN,
UTAN FAST MERA FÖR EN OUTTRÖTTELIG
UNDERWISNING IFRÅN SPÄDASTE ÅREN. HAN
TOG EIJ DEN ALMÄNT BRUKELIGA WÄGEN, AT
BLOTT BELASTA MINNET HOS SINA BARN WED
UNDERWISNINGEN. HAN LÄRDE DEM AT
TÄNCKA, OCH AT TILLIKA LÅTA FÖRSTÅNDETS
LIUS WÄRMA HJERTAT TIL DYGD OCH GUDS
FRUCHTAN.

”

Anders Chydenius om
sin barndom

“

TY WORE ÄNDAMÅLET MED EN PREDIKAN, AT ÖFWERTYGA SINA ÅHÖRARE OM SIN BELÄSENHET ELLER OCK, AT MED EN SÅDAN LÄRD PREDIKAN WISA, HURU MAN HÅLLER SINA ÅHÖRARE FÖR SÅDANA SOM KUNNA FATTA OCH FÖRSTÅ ET SÅ LÄRDT ARBETE, KUNDE FINHETER OCH SWASSANDE TÅLAS, SOM DOCH I ALLA FALL BLIR ETT CHARLATANERIE; MEN ÄR DET AT ÖFWERTYGA OCH RÖRA, FÖRÄNDRA, OCH FÖRBÄTTRA PÅ CHRISTENDOMS- OCH DYGDE WÄGEN, SÅ BÖRA GRUNDERNA DÄRTIL BLIFWA SÅ ENFALLIGA, MEDLEN SÅ BEGRIPELIGA, OCH UPMUNTRINGARNA SÅ KRAFTIGA SOM MÖJELIGIT ÄR; HWAREMOT DEN HÖGA LÄRDOMEN EIJ ANNAT ÄR ÄN EN FÖRMÖRCKANDE DIMBA FÖR EN WANDRINGS MAN, SOM FIKER EFTER LYCKSALIGHETS MÅLET.

”

Anders Chydenius om
att predika

“

UTOM DENNA MIN HUFWUD SYSSLA (KAPLAN), HAR JAG ÄFWEN SÖKT, AT PÅ ANDRA WÄGAR WARA MINA MED MENNISKOR TIL GAGNS. JAG HADE WÄL I UPSALA STUDERAT NÅGOT I CHYMIEN, MEN UTAN NÅGON TILLÄMPNING PÅ MEDICIN. MEN UNDER MINA FÖRSTA PRÄSTA ÅR BEGYNTE JAG EFTER DEN AF KONGL: COLLEGIUM MEDICUM UTGIFNE TRYCKTA BESKRIFNING OM BARNNA SIUKDOMARS BOTANDE SKILD PÅ LANDET I FRÅN LÄKARE AT PRACTICERA MEDICINEN PÅ MINA ÅHÖRARES BARN. - -

JAG BEGYNTE ÄFWEN MED CHIRURGISKA OPERATIONER, SKÄRA UT KRÄFT KNUTAR OCH FLEN HUS, OFTA PÅ NOG FARLIGA STELLEN, OCH I SYNNERHET AT OPERERA PÅ ÖGONEN OCH SKÄRA ÖGON LÅCKEN PÅ SÅR ÖGDA, MED NÄSTAN OTROLIG LYCKA.

”

Anders Chydenius om sin verksamhet inom medicin

The background of the slide is decorated with numerous light grey, five-pointed stars of varying sizes scattered across the white space. A central light blue rectangular box contains the main text and quotation marks.

“

MEN MIN HUFWUDSAK, MITT TRÄGNA OCH
ANSWARIGA ÄMBETE HAFWA HÄR WED
ALTID INSKRÄNKT MIG, AT BLIFWA WED
DE SMÅ OCH KORTA AFHANDLINGAR,
DEM SÄLLAN DAGENS LIUS ELLER WANLIGA
ARBETSTIDER, UTAN ALTID DE TYSTA
MIDNATTSSTUNDER FRAM KLÄKT,
DEM DE FLÄSTA FRUCKTLÖST FÖRTÄRA
OM EIJ I LASTER, DOCH I SÖMNENS SKÖTE PÅ
MAKLIGHETENS BÄDD.

”

Anders Chydenius om sin
litterära verksamhet

Anders Chydenius kom år 1770 från Nedervetil till Gamlakarleby moderförsamling som kyrkoherde och var i tjänst till sin död 1803. Under hans ledning reparerades Karleby gamla kyrka och stadskyrkan. Också Karleby prästgård iståndsattes: i reparationsarbetet som Chydenius hade planerat höjdes fönstren, byttes halmtaket mot spåntak och fodrades byggnaden med stående brädfodring.

I prästgårdens långa kammare, dvs. biblioteket, förde Chydenius själavårdande samtal med församlingsborna. I prästgårdens stora sal övade och uppträdde orkestern som Chydenius ledde.

Kyrkoherde Karl Gustav Werander lät 1736–37 bygga Karleby prästgård på Kyrkbacken. Foto: K.H.Renlunds museum.

Karleby prästgårds huvudbyggnad hör till Finlands äldsta bevarade prästgårdar och är den enda representanten för karolinsk prästgårdsarkitektur i vårt land.

Mitt emot huvudbyggnaden ligger en vit ekonomibyggnad uppförd i sten på 1770-talet enligt ritningar av Chydenius. Han ville med sitt exempel inspirera lokalbefolkningen att använda sten som byggnadsmaterial. Sten var ett brandsäkrare alternativ än trä och dessutom sparades skogarna för tjärbränning.

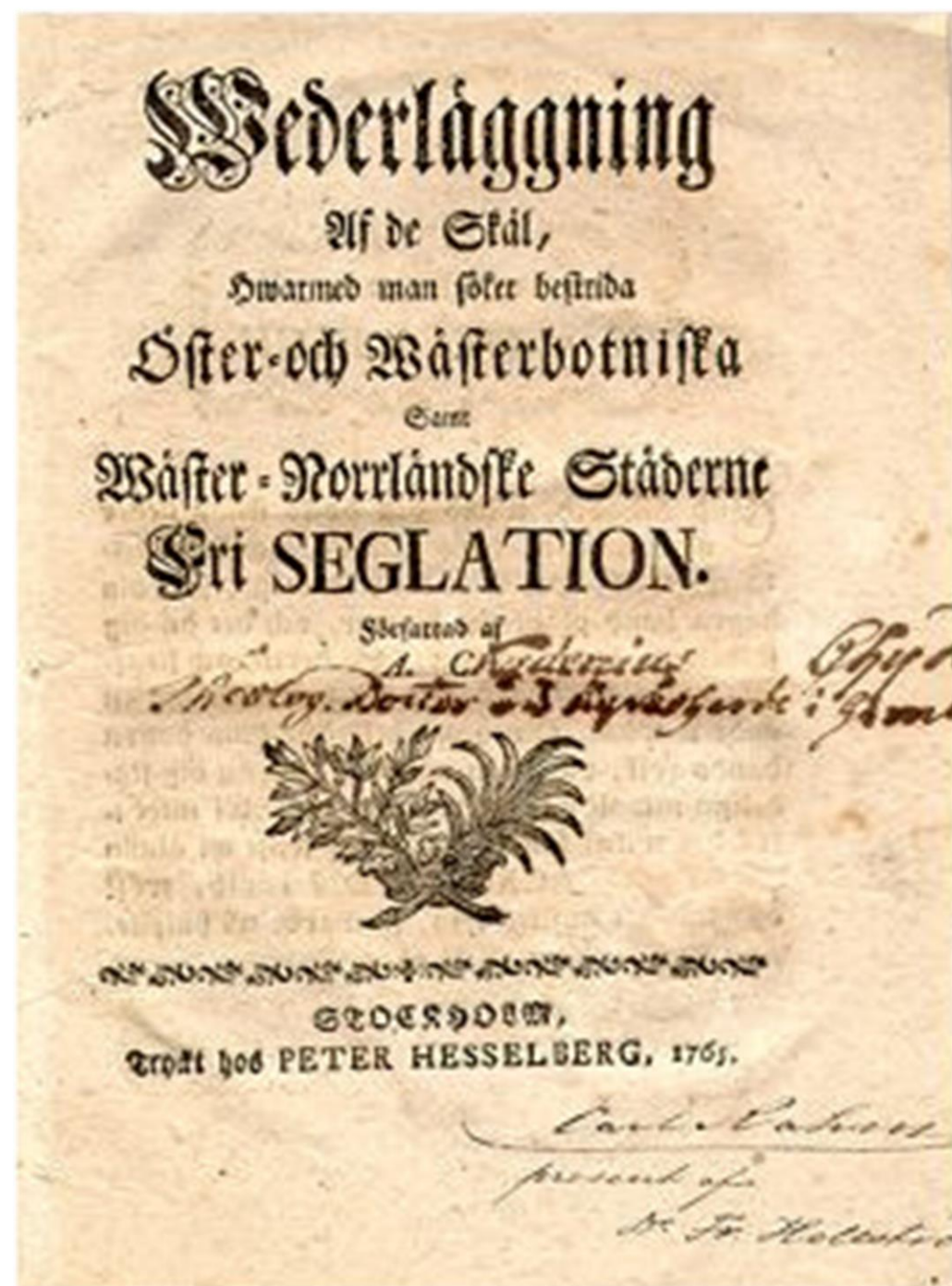
I byggnaden inrättade man 1939 ett minnesrum för Chydenius. Där finns två fresker målade av Annie Krokfors som skildrar Chydenius livsverk.

Foto: K.H.Renlunds museum.

Del av Annie Krokfors fresk i Chydenius minnesrum i Karleby hembygdsmuseum. Enligt upplysningstidens ideal verkade Chydenius också på praktisk nivå. Som kaplan i Nedervetil rörde han sin tjänstebostads omgivande steniga backar till åkrar, dikade ut kärr och anlade en trädgård. I trädgården som hörde till de första här i trakten odlade han rotsaker och örter. Chydenius experimenterade också med tobaksodling och födde upp får och getter. Bild: K.H.Renlunds museum.

Chydenius skrivelse för seglationsrätten.

“

SKRIFTEN WAR DRISTIG, JAG WILLE WARÄ OKÄND, MEN INGEN WAR PÅ LANDTDAGEN NOG BEHJERTAD AT PRODUCERA DEN; DÄRFÖRE MÅSTE JAG SIELF FRAM OCH UPLÄSTE DEN I HELA SAMLINGENS ÖFWERWARU MED ALLMÄNHETENS UTMÄRKTA BIJFALL, SOM DOCH GENOM AFWUNDEN SATTE MIG PÅ WIPPEN, AT SAMMA AFTON BLIFWA ARRESTERAD, OM EIJ NÅGRA GYNNARE MIG ALDELES OWITTERLIGEN FÖRMÅTT HINDRA DETSAMMA. DENNA SKRIFT BLEF SEDAN TRYKT 1765 PÅ G:CARLEBY STADS BEKOSTNAD.

”

Anders Chydenius om sin skrift "Wederläggning af de skäl, hwarmed man söker bestrida Öster- och Wästerbotniska, samt Wästernorrländska Städerna fri Seglation"

“

DÅ KONGL:E MAIJ:STT FÖRMÄRKTE DEN
HÄFTIGHET SOM I PRÄSTA STÅNDET
WAR EMOT MIG, OCH DEN
KALLSINNIGHET OCH STADGA HVAR
MED JAG DEN MOTADE HAR HAN YTTRAT
SIG; NOG ÄR JAG OCH NÅGOT DRISTIG,
MEN JAG HADE ALDRIG WÅGAT DET
CHYDENIUS WÅGADE.

”

Anders Chydenius om det kraftiga motstånd
han mötte då han förespråkade trosfrihet
samt om Sveriges kung Gustav III:s stöd

“

DETT GLÄDER MIG INNERLIGEN, AT GENOM MITT RINGA BEMÖDANDE FÖR KONUNG OCH FOSTERLAND HAFWA WUNNIT MIN DYRA KONUNGS SPECIELLA NÅD MED UTTRYCKELIG FÖRSÄKRAN OM ALL MÖIJELIG BEFORDRAN OCH GRACE I HWAD JAG KUNDE ÅSTUNDA. TY EHURU JAG ALDRIG WARIT ET LYCKANS WAGGBARN, SOM FIKTS EFTER DEN STÄMPLADE ÄRAN OCH WED MIN SYSSLA ICKE SAKNAR DEN UTKOMST, SOM MED ET FÖRNÖGT SINNE KAN FÖRSLÅ TIL EN JORDISK LYCKA, OCH EHURU JAG I ANSEENDE DÄRTIL ALDRIG TÄNCKER SÖKA ELLER EMOTTAGA NÅGON BEFORDRAN BLIR DOCH ET SÅDANT HÖGT OCH NÅDIGT TILBUD I SIG SIELF DET JAG OÄNDELIGEN HÖGT WÄRDERAR.

”

Anders Chydenius om hederstiteln teologie doktor som Sveriges kung Gustav III tilldelade honom som avslutning på 1779-års lantdag

Gustav III, Johan Tobias Sergels skiss för skulptur. Nationalmuseum, Sverige. CC BY-SA

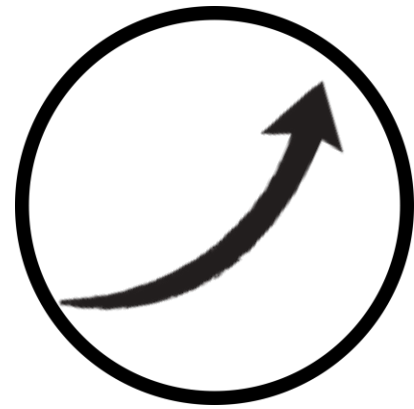
Källor:

- Anders Chydeniuksen kirjoituksia. Oma elämänkerta 1780. Suom. Heikki Eskelinen
- <http://chydenius.kootutteokset.fi/kirjoituksia/sjalvbiografi/>
- <http://anders.chydenius.fi/sitaatit/>
- Axelqvist, Nina & Häggblom, Sara: Karleby Prästgård från 1700-tal till nutid, opublicerad.
- Merestä noussut kaupunki, webbsidan. Baserad på Annikki Wiirilinnas verk "Merestä noussut kaupunki", 1994, redigerad av Pertti Hyttinen:
www.kokkola.fi/meresta_noussut_kaupunki/ruotsin_vallanaika/vapauden_aika/anders_chydenius_vap_puolus/fi_FI/anders_chydenius_vapauden_puolustaja/
- Museiverkets webbsida Byggda kulturmiljöer av riksintresse:
http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1642
- Nationalmuseum, Sverige:
https://www.europeana.eu/fi/item/2048005/Athena_Plus_ProvidedCHO_Nationalmuseum__Sweden_71152 (CC BY-SA)
- Vi Neristassbor rf, Karleby hembygdsarkiv

Tre kvinnor vid Chydenius staty i Gamlakarleby. Statyn (1903) gjordes av skulptör Walter Runeberg. Vi Neristassbor rf, Karleby hembygdsarkiv.

FÖREGÅNGARE:

JAKOB
CHYDENIUS

Förre delen/
Om
GAMLE CARLEBY,
Med Wederbörandes Minne/
Under
Oeconomiae PROFESSORENS och Kongl. Swenska
Wetenskaps Acad. Ledamots/
Dr. PEHR KALMS

Inseende/
För Lager-Krankens
Utgifwen/
Och almen granskning underståld i Åbo Academiens Öfre Sal,
den 19 Juliä efter m. 1754,

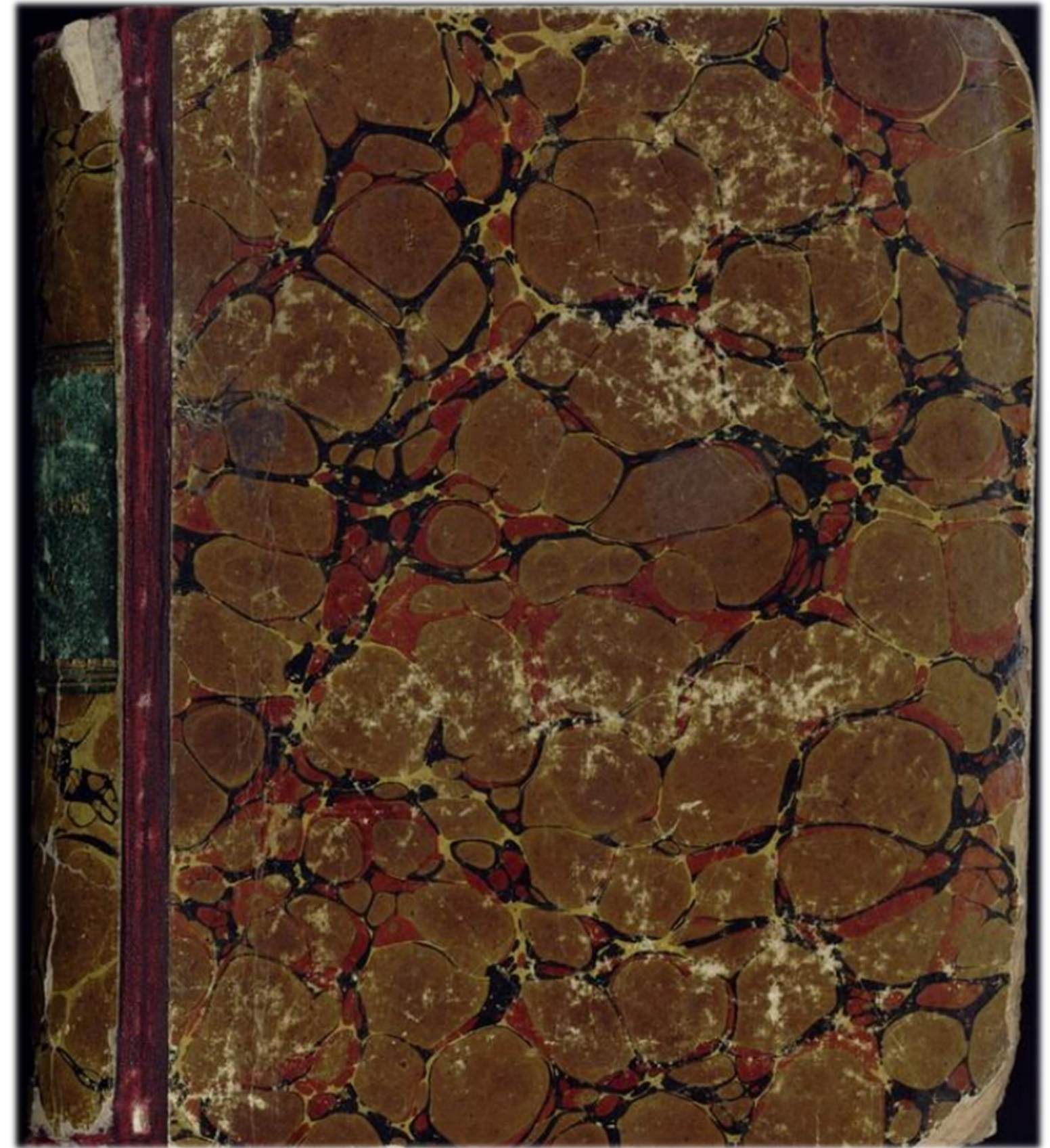
Åf
JACOB CHYDENIUS,
Jac. son, Österbotninge.

Åbo Tryckt, hos Direct. och Kongl. Boktr. i Stor-Furstens
dömet Finland, JACOB MERCKELL.

Om Gamle
Carleby, Jakob
Chydenius.
Nationalbibliotek,
Doria, public
domain.

Jakob Chydenius var Anders' yngre bror som föddes 1732 i Sotkamo. Jakob var liksom sina bröder Anders och Samuel en lärd man och doktorerade 1754 till filosofie magister på ämnet Gamlakarlebys historiska skeden och omgivningen. Jakob hade en betydande prästkarriär bl.a. i Gamlakarleby, Siikajoki, Lumijoki, Vasa och Korsholm. Jakob hade 18 barn från tre giften. Hans tudelade magisteravhandling "Om Gamle Carleby" publicerades 1754 och översattes 1904 till finska, "Kertomus Kokkolasta ympäristöineen".

Om Gamle Carleby, Jakob Chydenius. Nationalbibliotek, Doria, public domain.

“

NATUREN HAR EI EFTERSATT AT HÄR INRÄTTA
DET, SOM MENISKILIGA ÖGAT KAN FÖRLUSTA. WIL
MAN PÅ GRÖNA ÄNGAR OCH BLOMSTERRIKA
PARCKER SE NATURENS FÄGRING, SÅ HAR MAN
SÖDER OM STADEN DET ARTIGASTE TILLFÄLLE.
WIL MAN FÖRNÖJA ÖGAT MED ÅSKÅDANDET AF
GRÖNA OCH SKUGGERIKA FÄLT, HWILCKA SKIFTA
FÄRG OCH SKUGGA MOT ET I SMÅ BÖLJOR
FLYTANDE ON SORLANDE WATN, SÅ ÄR WID
STADSENS SUND DET LIFLIGASTE MÖNSTER OCH
AFTAG AF SÅDANA LUFTBARHETER.

”

Jakob Chydenius: Om Gamle Carleby

“

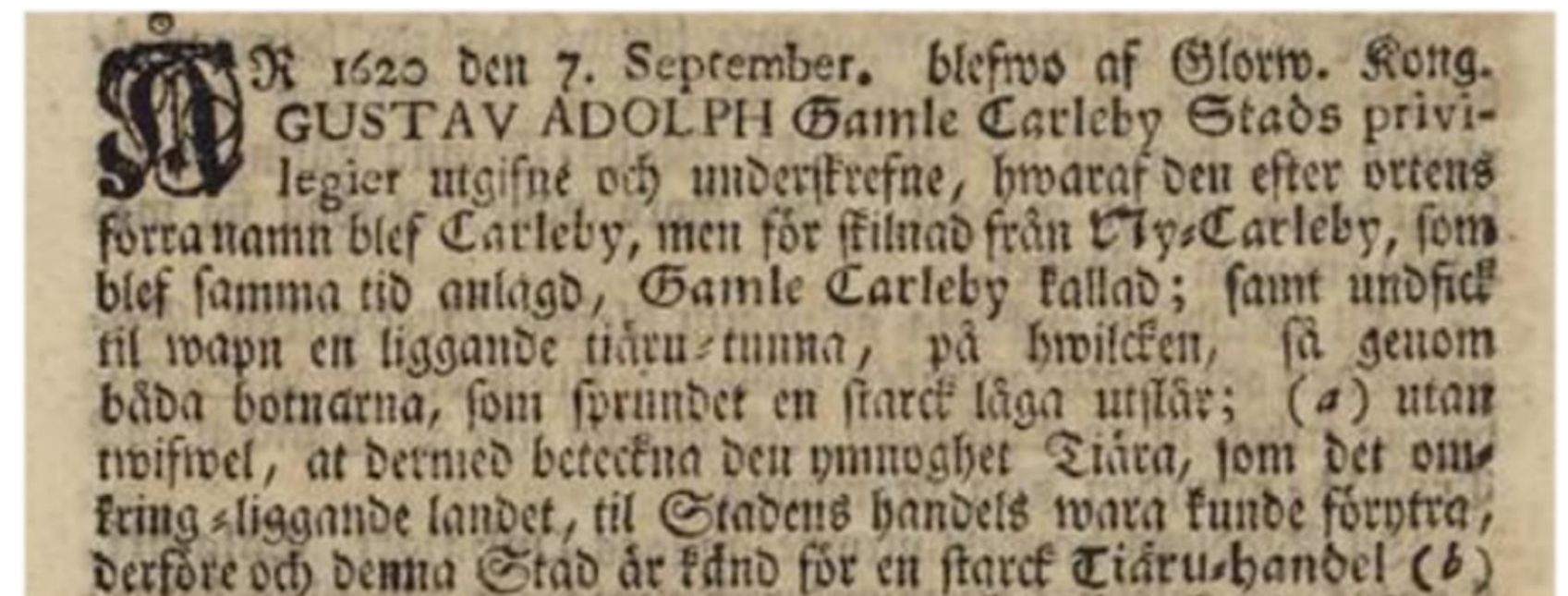
PÅ WÄSTRA SIDAN OM STADEN ÄR EN UTSIGT, SOM WISAR HWARJE AFTON, HURU SOLEN MED ALL SIN PRAGT TYCKES UTI WILLA HAFWETS BÖLJOR SIG NEDBÄDDA. JA MAN KUNDE FÖRESTÄLLA SIG DETTA STORA LIUS AF HAFSENS BRUSANDE WÅGOR ALDELES BLIFWA UTSLÄCKT. HÄR TYCKES MAN SE HAFWET MED SKYN, DE JORDISKA MED DE ÖFWERJORDISKA WATNEN FÖRENADE, OCH OM WINTERN HAFSISEN, MED MOLNENA WARA SAMMANFRUSNA; MED ETT ORD: HÄR FINNES YMNOGT FÖRRÅD PÅ NATURENS MÄSTARSTYCKEN, OCH ARTIGA OMSKIFTEN, SOM KUNNA MÄTTA MENNISKILIGA ÖGATS LYSTNAD.

”

Jakob Chydenius: Om Gamle Carleby

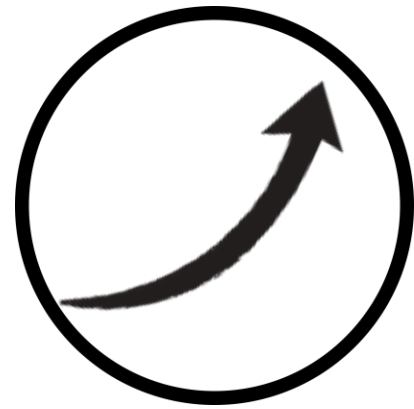
Källor:

- Chydenius, Jakob 1754: Om Gamle Carleby, magisteravhandling
- Nationalbibliotek/Doria, Aarteetsamlingen: Om Gamle Carleby: <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/39472/kalm0201-chydenius.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (public domain)

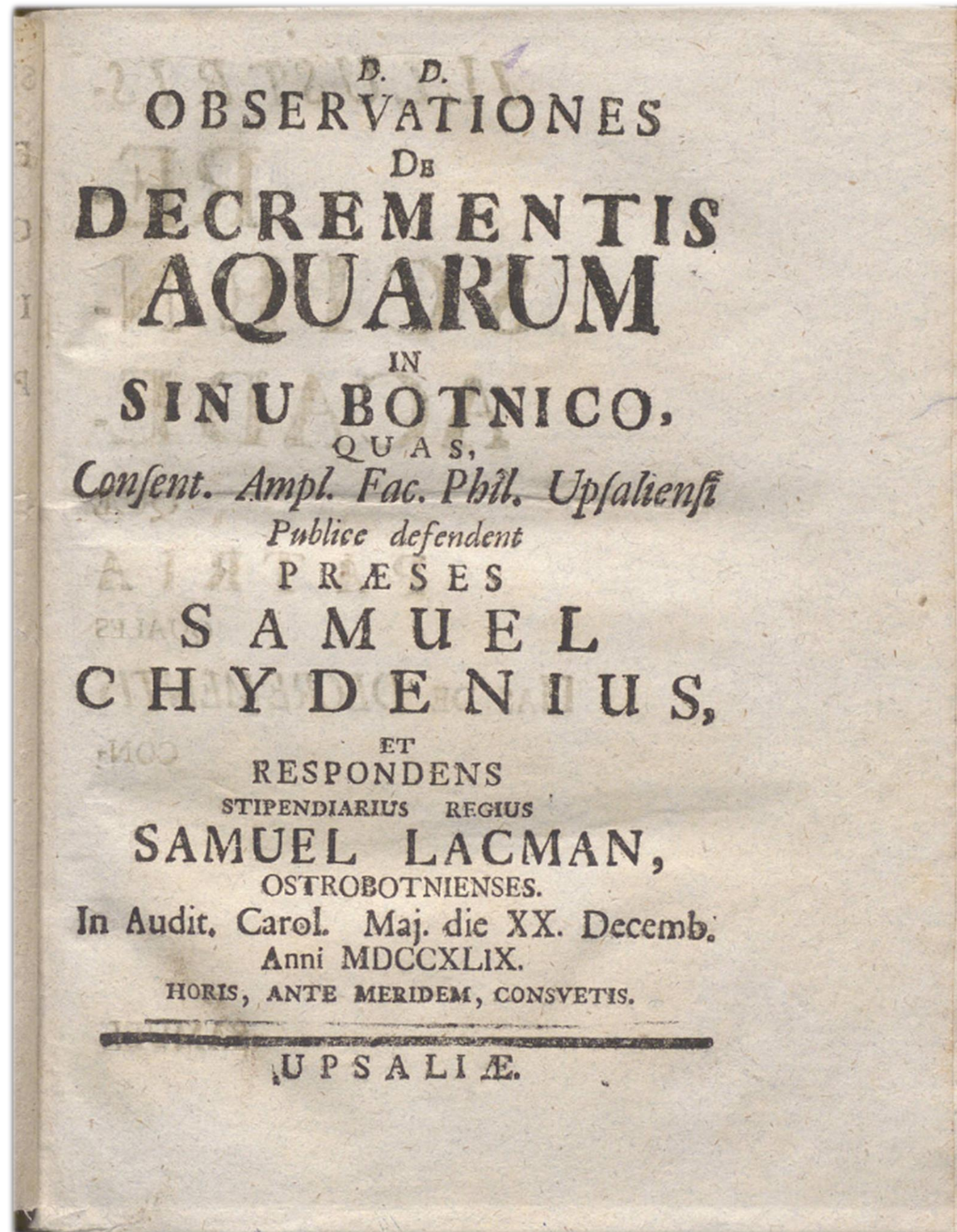

Utdrag ur Jakob Chydenius magisteravhandling.
Nationalbibliotek/Doria, public domain.

FÖREGÅNGARE:

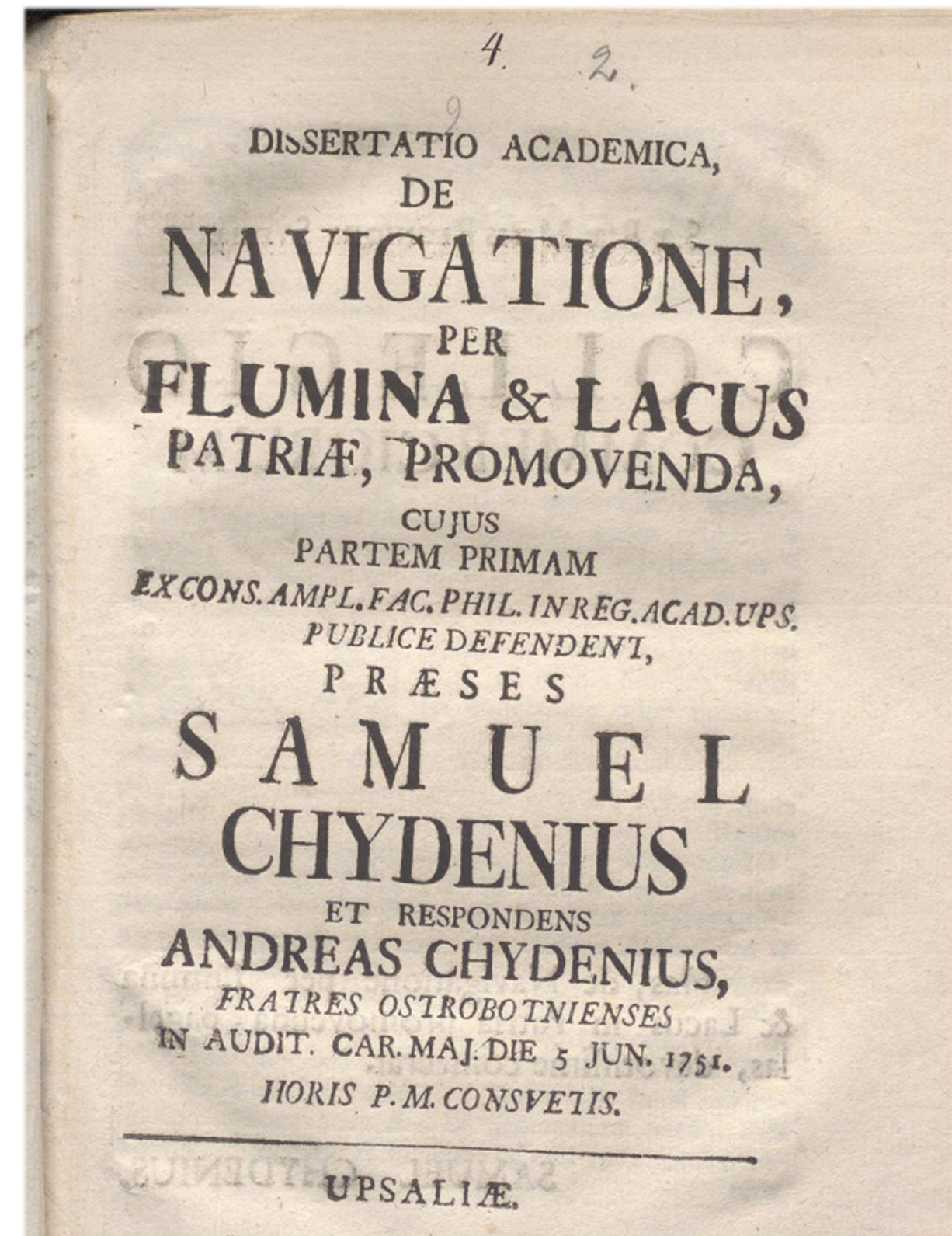

SAMUEL
CHYDENIUS

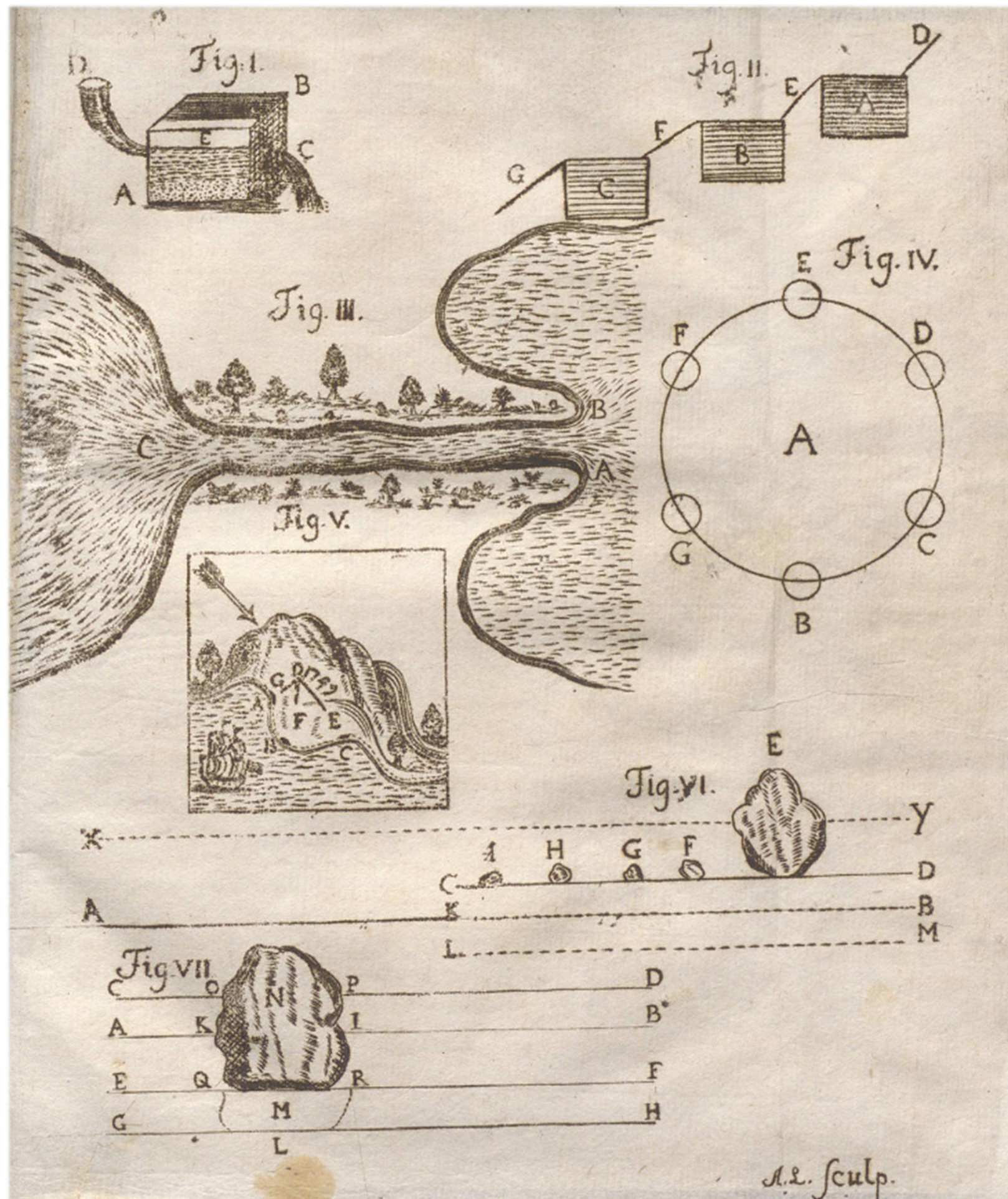

Observationes de
decrementis
aquarum in sinu
Botnico. Samuel
Chydenius 1749.

Samuel Chydenius var den äldsta av bröderna Chydenius. Han var naturvetare och blev första docent i kemi och mineralogi vid Kungliga Akademien i Åbo. Han studerade vid Uppsala universitet bl.a. för Carl von Linné. Chydenius undersökte vattendragen i Österbotten och Savolax för Vetenskapsakademins räkning och publicerade en magistersavhandling om odling på steniga backar. Han deltog i vetenskapsdiskussionen om problemet med den sk. vattuminskningen och gjorde observationer och mätningar i bl.a. Gamlakarleby och Umeå.

Samuel Chydenius avhandling 1751.

Dessa observationer publicerade han i "Observationes De Decrementis Aquarum in Sinu Botnico" dvs. "Observationer rörande vattuminskning i Bottenviken" (1749), men angav inga orsaker till fenomenet.

Fenomenet som idag är känt som landhöjning tolkades på den tiden som vattuminskning och orsaken var då ännu okänd.

Samuel Chydenius högg in ett märke i berget på havsytans nivå i Ratan nära Umeå för att få tillförlitliga observationer om "vattuminskningen". Bild ur Chydenius verk *Observationes de decrementis aquarum in sinu Botnico*, 1749.

Chydenius uppfann maskiner och apparater såsom en gruvborr som gick på vind- och vattenkraft, en vattendriven tröskmaskin som malde korn, en vattendriven spinnrock och en forspyndare för undersökning av forsar. Han utvecklade också en ugn som anses ha bidragit till utvecklandet av värmeugnen.

Forsrensningssprojektet i Kumo blev ödesdigert för Samuel Chydenius. Då han via båt för hand mätte älvdjupet föll han i och drev till Niskakoski där han slogs till döds som 30-åring.

Aulis J. Alanen skrev i tidningen Kansan Kuvalehti 30.6.1929 om Samuel Chydenius livsverk och död.

“

HÄR FINNS INGA HÖGA BERG, INGA ÖDEMARKER,
UTAN VART ÄN MAN VÄNDER SIG SER MAN GRÖNA
FÄLT, OLIKA PURPUR- OCH GULLFÄRGADE
BLOMMOR PÅ KULLARNA SOM HÖJER SIG ÖVER
SLÄTTEN.

”

“

... DET STARKASTE BEVISET FÖR
VATTUMINSKNINGEN OCH DEN FRAMSPRINGANDE
MARKEN ÄR DE STORA KLIPPORNA OCH ÄVEN
MINDRE STENARNA SOM DYKER UPP FRÅN
BOTTNEN PÅ DETTA OMRÅDE SOM JÄMNT
UTTORKAS OCH BLIR GRUNDARE.

”

“

DET KAN INTE FÖRNEKAS, ATT BOTTNEN STIGER ELLER
VATTENYTAN SJUNKER, MEN HURUVIDA HAVSYTAN BRISTER
ÄVEN ANNORSTÄDES ÄN I BOTTENVIKEN, DET ÄR NÖDVÄNDIGT
ATT VETA.

”

Samuel Chydenius beskriver
Gamlakarlebys miljö och
vattenminskningen i sin forskning
”Observationes De Decrementis
Aquarum in Sinu Botnico”, fritt
översatt från finska

Källor:

- Chydenius, Samuel 1749: "Observationes De Decrementis Aquarum in Sinu Botnico." (Finsk översättning).
- DiVa-portalen: <http://www.diva-portal.se/smash/get/diva2:1196551/FULLTEXT01.pdf> ja <http://www.diva-portal.se/smash/get/diva2:1196552/FULLTEXT01.pdf>
- Tidningen Kansan Kuvalehti 30.6.1929. Nationalbibliotekets digitala samlingar
- Webbsidan anders.chydenius.fi: <http://anders.chydenius.fi/kuvat/samuel-chydenius/attachment/decrefig/>
- Webbsidan Suomen kemian historia: <https://kemianhistoria.luma.fi/samuel-chydenius/>

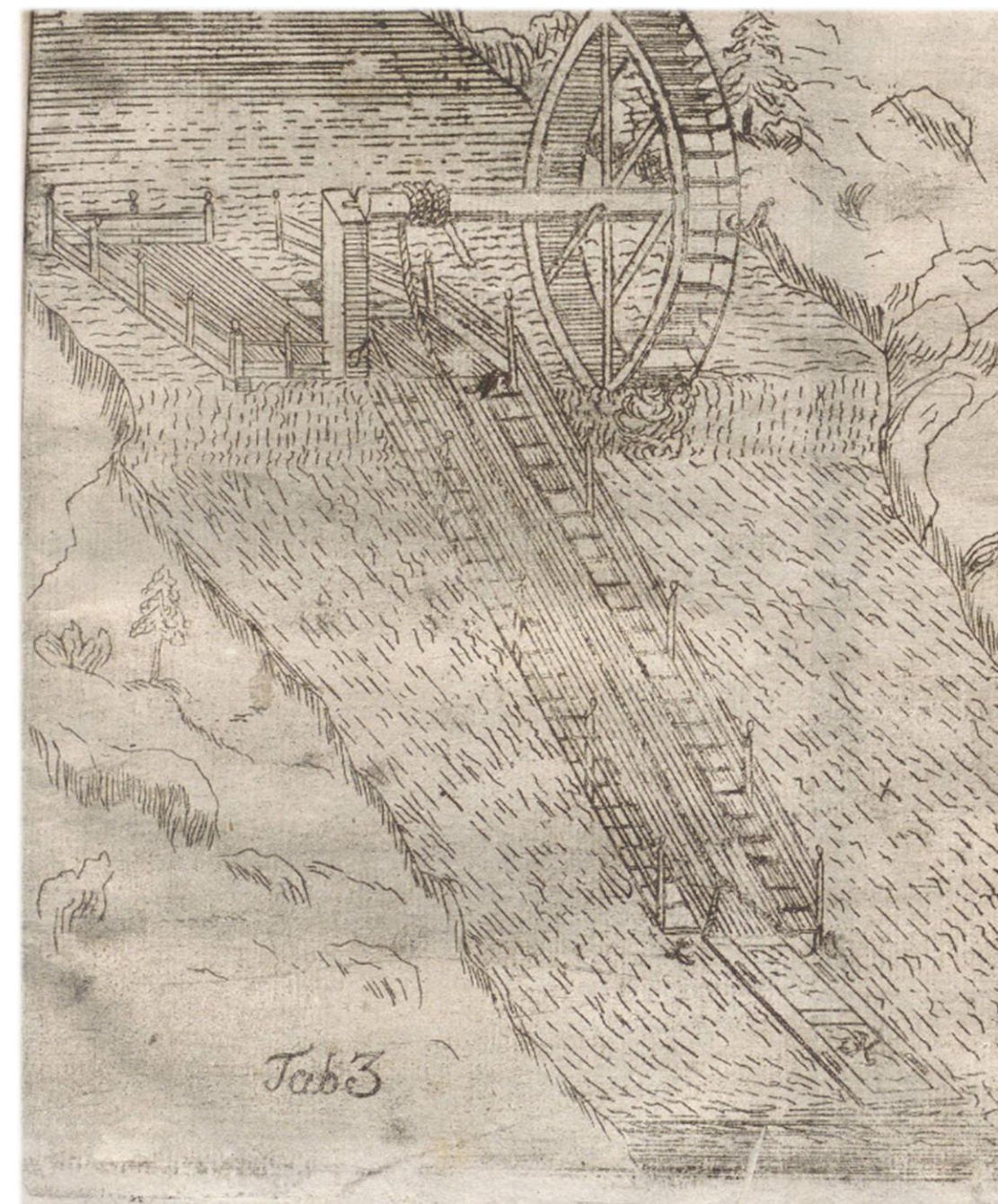

Illustration i Samuel Chydenius avhandling om odling på steniga backar. DiVa-portalen.